

The article analyzes the theoretical approaches to the study of dependence, dependence on people, their psychological components and origin. Special attention is the consideration of the mechanisms of dependence and dependence on people.

Key words: dependency, dependency on people, types of dependence on people

УДК 159.922.7: 159.942.5

Скляренко О.М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ ШКІЛЬНИХ СТРАХІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Проаналізовано види шкільних страхів у молодшому шкільному віці, а також їх психологічні особливості. Особливу увагу зосереджено на дослідженні таких факторів, як загальна тривожність у школі, переживання соціального стресу та фрустрації потреби у досягненні успіху.

Ключові слова: шкільні страхи, тривожність, фрустрація, соціальний стрес.

Постановка проблеми. Молодший шкільний вік є відповідальним періодом у формуванні саме соціальної поведінки, бо в цей час відбувається процес адаптації до шкільних умов, формується здатність вчитися та взаємодіяти в колективі. Як зазначають дослідники, у дітей молодшого шкільного віку відбувається процес адаптації до соціальних умов взагалі та, зокрема, до шкільних. У цей період формується здатність вчитися й здатність до соціальної взаємодії, тому молодший шкільний вік надзвичайно важливий період у формуванні соціальної поведінки [4; 7; 16 та ін.].

Досліджень, які б були присвячені проблемі шкільних страхів на сьогодні недостатньо, вони носять, як правило, теоретичний характер [8; 14 та ін.]. Тільки останнім часом з'явилися публікації в наукових журналах, що мають експериментальне підґрунтя та

частково висвітлюють проблему шкільних страхів (Астапов В.М., Богучарова О.І., Вроно Є.М., Кочубей Б.І., Новікова Є.В. та ін.) [2; 3; 9; 10; 11]. Тому на сьогоднішній день не існує єдиної загальноновизнаної думки стосовно того, що ж таке шкільні страхи. Дана проблема складає інтерес для сучасних дослідників, у працях яких ми зустрічаємо поряд такі терміни як: шкільний невроз страху, шкільна тривожність, шкільні страхи, шкільні фобії [1; 6; 9; 11; 13 та ін.].

Метою статті є дослідження особливостей прояву шкільних страхів у молодшому шкільному віці, зокрема, зосередження уваги на прояві загальної тривожності в школі, переживанні дитиною соціального стресу, пов'язаного із відвідуванням школи та особливостей прояву фрустрації, пов'язаної із потребою в досягненні успіху в навчанні.

Результати дослідження та їх аналіз. Для виконання запланованих дослідницьких заходів нами було використано проєктивний метод, представлений методиками вивчення продуктів творчості – проєктивних малюнків: “Неіснуюча тварина”; “Моя сім'я”; придумування розповідей на тему шкільних страхів інших дітей; методика “Незакінчені речення” [5; 12; 15]. Вивчення рівня та характеру тривожності і страхів, що пов'язані із школою у дітей молодшого шкільного віку проводилась нами також за допомогою адаптованого тесту шкільної тривожності Філіпса Б. [15]. Даний опитувальник був використаний нами для діагностування учнів 2-х - 4-х класів. Дослідження проводилось на базі загальноосвітніх середніх шкіл м. Києва №182, № 296, №266, школи вальдорфської педагогіки “Софія” у м. Києві. У дослідженні прийняло участь 306 учнів молодших класів віком 6 – 10 років.

Розглянемо перший фактор, який аналізувався нами в ході проведення дослідження – загальну тривожність у школі, що визначається як негативне переживання дитини, яке пов'язане з різними формами її включення в шкільне життя. Аналізуються різні сторони та відношення, що можуть викликати тривогу: ситуації перевірки знань вчителем на уроці, хвилювання при відповіді на запитання або перед тим, як почати виконувати завдання, невпевненість при виконанні завдання та при запам'ятовуванні нового матеріалу, коли учню здається, що інші розуміють матеріал

краще, ніж він. Також досліджувалось, чи відчувають учні при виконанні завдання, що виконують його звичайно погано та забувають речі, які знали раніше дуже добре. Інтенсивність зазначеного фактора у досліджуваній групі дітей склала 45,8% у середньому. При цьому, кількість дітей, що отримали за даним фактором вище ніж 50%, що говорить про підвищену тривожність дитини, склала 26,6% від загальної кількості досліджуваних. А учнів, в яких за даним фактором показники перевищують 75%, що вказує на високу тривожність у школі, виявилось 6,5% від загальної кількості досліджуваних та 24,6% від кількості учнів, що мають підвищену тривожність. Представимо наведені дані у вигляді діаграми (рис. 1.).

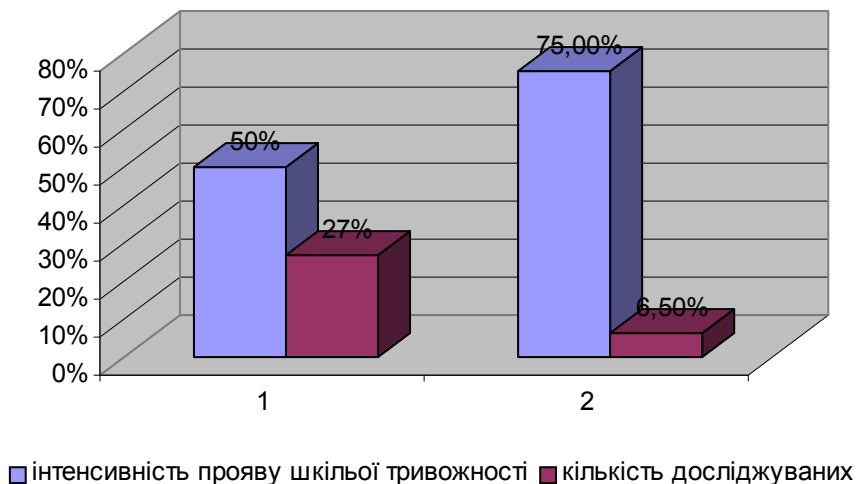

Рис.1. Співвідношення між інтенсивністю прояву фактора тривожності в школі та кількістю досліджуваних

Як бачимо, виявлено досить високий показник (26,6%) молодших школярів, що мають підвищену загальну тривожність у школі. Питання про рівень тривожності та параметри його виявлення цікавить багатьох учених. Зазначається, що при дослідженні тривожності отримані результати мають нормальний розподіл, якщо біля 79-89% досліджуваних знаходяться в зоні норми, тобто, не проявляють ні підвищеної тривожності, ні надмірного спокою. Якщо у вибірці досліджуваних кількість дітей, що мають тривожність 22 – 32% (а в нашому дослідженні це 26,6%), то вважається, що це дещо вищий рівень ніж норма (11 –21%). Наше дослідження показало, що таких дітей, в яких не проявляється

підвищена тривожність 73,4% від загальної кількості досліджуваних. Солідаризуючись із даними дослідників тривожності у молодших школярів, ми визначаємо наступні параметри для кількості досліджуваних у вибірці: від 0 до 10% - низька; 11 – 21% - норма; 22 – 32% - дещо вища; 33 – 43% - підвищена; 44 – 54% - висока; 55% і більше – дуже висока.

Проаналізуємо, чому навчальна ситуація може викликати тривожність у досліджуваних нами дітей. Вище ми зазначали, що досліджувані визначали своє ставлення до ситуацій загального типу, які часто виникають у школі та викликають тривожність. Тобто, учні підпадають під вплив емоціогенних ситуацій або, тих обставин учбової діяльності, які з різною силою актуалізують емоції учнів.

Важливою особливістю визначення суб'єктивної ситуації як важкої, напруженої, такої, що загрожує, є її особистісний смисл, що усвідомлюється учнем як “значення для мене”. Наслідком такого переживання може бути значимість ситуації для учня та виділення в ній того фактора, який вносить дезорганізаційний початок. Досліджуючи шкільну тривожність, вчені також вказують на те, що проблема вивчення змісту страхів та тривог тісно переплітається з вивченням тих типів реальних ситуацій, які в більшій мірі викликають тривожність у дітей. Властивістю особистості, що може сформуватися в учнів під впливом негативних емоцій, що переживаються під час включення у навчальну діяльність і виступає тривожність, яку ми розглядаємо в нашому дослідженні для визначення явища в цілому. Розглянемо у зв'язку із зазначеним динаміку прояву тривожності в учнів молодшої школи. Тобто, прослідкуємо як змінюється характер тривожності молодших школярів, починаючи з другого та закінчуючи четвертим класом.

Узагальнені результати експерименту показали, що найвищий рівень загальної тривожності мають учні третього класу, в яких середній показник інтенсивності прояву фактора складає 51,2%. Даний показник, що вищий за 50% і визначається як підвищена тривожність проявляється у 45% учнів, а показник інтенсивності фактора вище 75%, що визначається як висока тривожність проявляється у 11,9% досліджуваних. Досліджувані другокласники мають середній показник інтенсивності прояву даного фактора

45,6%. Серед них 30,1% учнів мають підвищену тривожність і 11,1% мають високу тривожність. Учні четвертого класу також мають середній показник інтенсивності прояву фактора 45,8%. Серед них 10% досліджуваних мають підвищену тривожність та 5% учнів мають високу тривожність. Наведемо представлені дані у вигляді порівняльної діаграми (рис.2.).

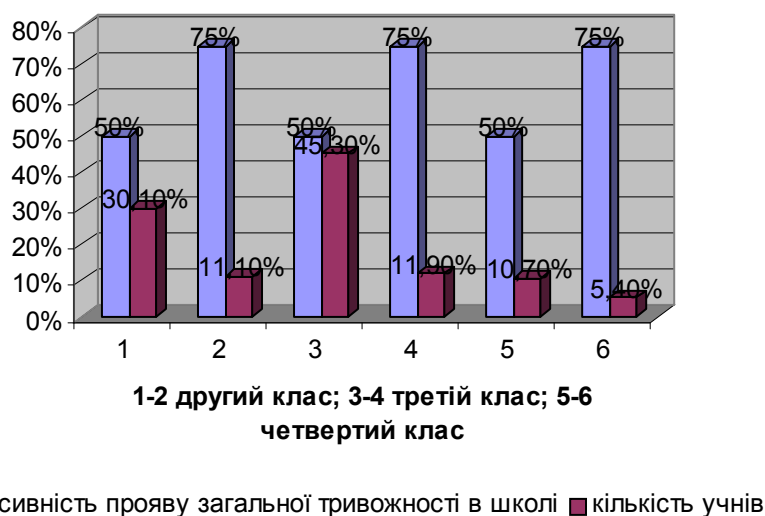

Рис.2. Рівень загальної шкільної тривожності учнів молодших класів

Як видно з діаграми, учні четвертого класу виявились найбільш емоційно благополучними з-поміж усіх виділених груп, досліджуваних за фактором загальної тривожності в школі.

З даним фактором тісно пов'язані фактори переживання соціального стресу, що визначається як емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти з однолітками, та фактор фрустрації потреби у досягненні успіху, який визначається як несприятливий психічний фон, що не дозволяє дитині розвивати свої потреби в успіху. Проаналізуємо ці фактори в диференційно-порівняльному плані серед виділених груп досліджуваних з другого по четвертий класи.

Переживання соціального стресу, інтенсивність показника якого перевищує 50% та вказує на високий рівень зазначеного фактора проявляється у 35,6% досліджуваних учнів других класів та у 14,3% досліджуваних другокласників інтенсивність прояву показника

перевищує 75%, що вказує на дуже високий рівень прояву зазначеного фактора. Середній показник інтенсивності фактора переживання соціального стресу становить 44,4%, емоційне благополуччя за даним фактором виявлено у 50,1 % досліджуваних учнів других класів.

Серед досліджуваних учнів третіх класів інтенсивність зазначеного показника, що перевищує 50% виявлено у 27,1% досліджуваних, перевищення 75% інтенсивності виявлено серед 10,5% учнів третіх класів, емоційно благополучними є 62,4% третьокласників за фактором переживання соціального стресу. Середній показник інтенсивності прояву даного фактора серед зазначеної вибірки досліджуваних становить 39,3%.

Дослідження учнів четвертих класів виявило, що 35,8% досліджуваних мають за даним фактором показники, що перевищують 50%, учнів, які б мали показники більші за 75% не виявлено. Середній показник інтенсивності прояву за даним фактором становить 47,2% серед зазначеної вибірки досліджуваних, емоційно благополучними є 64,2% учнів.

Результати співставлення даних за зазначеними вибірками досліджуваних свідчать про те, що серед досліджуваних третього класу показники інтенсивності за фактором переживання соціального стресу дещо менші, ніж у других та четвертих класах, але все ж дещо підвищені (27,1%). В той час як в учнів других (35,6%) та четвертих класів (35,8%) ці показники є підвищеними (табл.1).

Таблиця 1

Особливості переживання соціального стресу учнями молодшої школи

Рівні прояву	Кількість досліджуваних (у відсотках)		
	2-й клас	3-й клас	4-й клас
Емоційне благополуччя	50,1	62,4	64,2
Високий	35,6	27,1	35,8
Дуже високий	14,3	10,5	-

Проаналізуємо результати, отримані серед досліджуваних других – четвертих класів за фактором фрустрації потреби в досягненні успіху, що визначається як несприятливий емоційний фон, що не дозволяє дитині розвивати потреби в досягненні високих результатів, перш за все, в навчанні.

Серед досліджуваних учнів других класів середній показник інтенсивності прояву фактора фрустрації потреби в досягненні успіху становить 40,2%. При цьому досліджуваних, що мають за зазначеним фактором більше ніж 50% виявилось 20,9% від загальної кількості учнів, що мають більш ніж 75% - не виявлено, та 79,1% досліджуваних мають позитивний емоційний фон, що сприяє розвивати потребу в успішному навчанні.

Результати за зазначеним фактором серед досліджуваних учнів третіх класів показали, що середній показник інтенсивності прояву становить 42,4%.

Для досліджуваних четвертого учнів класу за фактором фрустрації потреби в досягненні успіху ми виявили, що середній показник інтенсивності даного фактора становить 33,7%, при цьому досліджуваних, у яких інтенсивність прояву перевищує 50% виявилось 19,5% (рис. 3.).

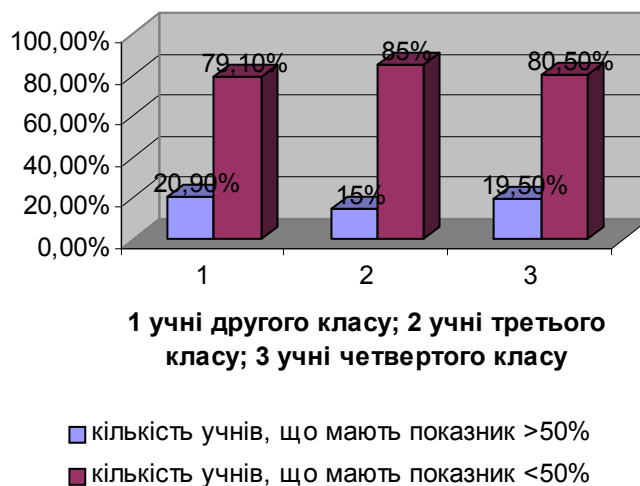

Рис. 3. Диференційно – порівняльна діаграма за фактором фрустрації потреби в досягненні успіху серед досліджуваних учнів других – четвертих класів.

Загалом можна казати про те, що за даним фактором у всіх підгрупах досліджуваних показники знаходяться у межах норми, тобто не перевищують показника 21% досліджуваних, які мають підвищений рівень прояву фактора.

Результати за усіма досліджуваними факторами представлені в табл. 2. та мають наступні значення для кожної підгрупи досліджуваних: загальна тривожність у школі (інтервал значень за фактором від 0 до 22 балів); переживання соціального стресу (інтервал значень за фактором від 0 до 11 балів); фрустрація потреби в досягненні успіху (інтервал значень за фактором від 0 до 13 балів); інтенсивність прояву, %. Критичні показники, що вказують на підвищений рівень інтенсивності прояву фактора знаходяться в діапазоні від 50% та >50%. Статистичний аналіз результатів указує на те, що середній рівень прояву загальної тривожності є усталеним у другому та четвертому класах та зростає у третьому класі; середній рівень переживання соціального стресу виявився дещо вищим у четвертому класі, в той час як середній рівень прояву фактора фрустрації потреби в досягненні успіху до четвертого класу зменшується, а в третьому дещо зростає.

Таблиця 2

Узагальнені показники за віковими вибірками (тест шкільної тривожності

Б. Філіпса, χ - середнє арифметичне (%); δ - середнє квадратичне відхилення)

Середні показники види факторів	Групи досліджуваних							
	2-й клас		3-й клас		4-й клас		Усього	
	χ	δ	χ	δ	χ	δ	χ	δ
Загальна тривожність в школі	45,6	12,2	51,2	7,9	40,8	10,6	45,8	5,2
Переживання соціального стресу	44,4	14,2	39,3	11,2	47,2	12,5	43,6	4,0
Фрустрація потреби в досягненні успіху	40,2	13,9	42,4	15,8	33,7	8,5	38,7	4,6

Узагальнимо отримані дані за факторами загальної тривожності в школі, переживання соціального стресу та фрустрації потреби в досягненні успіху для всієї вибірки досліджуваних учнів молодшої школи. Отже, підвищений рівень прояву за фактором загальної шкільної тривожності має 26,6% досліджуваних – дещо підвищений рівень, за фактором переживання соціального стресу – 32,8% досліджуваних – підвищений рівень, та за фактором фрустрації потреби в досягненні успіху - 18,4% досліджуваних - норма.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, якісний та кількісний аналізи результатів проведеного нами дослідження поглиблюють та розширюють дані про психологічні особливості шкільних страхів, а також особливості прояву загальної шкільної тривожності, переживання соціального стресу та фрустрації у школі. Обґрунтовано значення даних факторів, їх вплив на дитину, а також прослідковано динаміку прояву факторів від другого по четвертий класи молодшої школи. Подальше дослідження психологічних детермінант та видів шкільних страхів складає перспективу у розвитку практичної психології, а також обґрунтовує підстави для психокорекційної та психотерапевтичної роботи із молодшими школярами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аминов Н.А., Аверина И.С.* Экспресс-диагностика аверсивных (страх-гнев) состояний и формы межличностных конфликтов у младших школьников // *Диагностика и регуляция эмоциональных состояний.* – М., 1990. – С. 4-7.
2. *Астапов В.М.* Тревожные расстройства у детей. Классификация тревожных расстройств // *Прикладная психология.* – 2002. - №2. – С. 32 – 41.
3. *Богучарова О.І.* Шкільні страхи шестирічок та їх запобігання завдяки поведінці опанування // *Практична психологія та соціальна робота.* - 2002.- №5. – С. 1 – 3.
4. *Бреслав Г.М.* Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

5. Венгер А.Л. Психологическое консультирование и диагностика. Практическое руководство. Часть I. – М.: Генезис, 2001. – 160 с.

6. Вроно Е.М. Поймите своего ребенка: О детских страхах, конфликтах и других проблемах. – М.: Дрофа, 2002. – 223 с.

7. Давыдов В.В. Стрoение учебной деятельности младшего школьника // Возрастная и педагогическая психология. – М., 1979. – С.76.

8. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. – СПб.: “Издательство СОЮЗ”, 2000. – 448 с.

9. Кочубей Б.И., Новикова Е.В. Лики и маски тревоги // Воспитание школьников. – 1990. - №6. – С. 34 – 41.

10. Кузьмина М. Детский невроз страха // Школьный психолог. – 2000. - №25. – С. 8 – 10.

11. Овчарова Р.В. Коррекция школьных страхов и тревожности у младших школьников // Практическая психология в начальной школе. – М., 1996.–С.30-50.

12. Попов А.А., Виленский И.Л. Эмоции и их анализ: Препр. / НАН Украины. Ин-т кибернетики; 95 – 29.– К.: 1995. – 29 с.

13. Прихожан А.М. Причины, профилактика и преодоление тревожности // Психологическая наука и образование. – 1998. - №2. – С. 11 – 17.

14. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2000. – 304 с.

15. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, - Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с.

16. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М.: Учпедгиз, 1960. – 328 с.

Статья посвящена дифференциально-сравнительному исследованию видов школьных страхов в младшем школьном возрасте, а также их психологическим особенностям. Особое внимание сосредоточено на исследовании таких факторов, как

общая тревожность в школе, переживание социального стресса и фрустрация потребности в достижении успеха.

Ключевые слова: *школьные страхи, тревожность, фрустрация, социальный стресс.*

It was analysed the kinds of school fears, which have younger school children and also their psychological peculiarities. The especial attention is concentrated on the research of such factors, as general anxiety in the school, feelings of social stress and frustration of the need to achieve the success.

Key-words: *school fears, attention, frustration, social stress.*